

Ю.Ф. Пачковський,
д-р соціол. наук,

Yu.F. Pachkovskyi,
Doctor of Sociol. Sci.

А.С.Лоза

A.S. Loza

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ)

Abstract. The authors analyze the actual problems of the regulation of business from positions of the institutional approach. The results of an expert questioning of representatives of small business are presented, and the main problems of the interrelations of business and power, as well as the spectrum of actual problems in the development of small business in Ukraine, are defined.

Для України проблема розвитку підприємництва та підприємницької активності залишається однією з найактуальніших як в економічному, так і в соціальному вимірах. Як показує досвід останнього десятиліття, в суспільстві відбувся кардинальний злам в оцінках як самого явища, так і в баченні місії підприємництва у подоланні таких кризових явищ, як безробіття, відсутність конкуренції тощо.

У сучасних умовах значною мірою розвиток підприємництва ставиться в залежність від інституціональних чинників або чинників, здатних на макрорівні регулювати процеси, що за своїм змістом мають інтерперсональну або ж індивідно-групову природу. Іншими словами, на процеси реальної підприємницької активності здійснюють вплив не лишень стан культури, освіти, масової свідомості в суспільстві, але й елементи державної регуляторної політики в економічній та політичній сферах. Значення останнього для сучасних реалій розвитку економіки та підприємництва набуває особливої ваги з точки зору наростання присутності інституціонального підходу до розгляду актуальних проблем як економічної [1; 3; 6], так і соціологічної [2; 5; 9] наук.

Важливе місце в інституціональному аналізі посідає саме поняття “інституту”. Найбільш універсальне визначення цього поняття передбачає розгляд соціальних інститутів як відносно стійких компонентів суспільного життя, що охоплюють: 1) соціально визнані нормативно-ціннісні системи; 2) еталони соціальної поведінки; 3) форми організації соціальних зв'язків людей і, нарешті, 4) функціональні органи керівництва і регулювання, що забезпечують кодифікацію соціальних норм і контроль за їх дотриманням, формулюють суспільні цілі та потреби й організують процес їх реалізації [4, с. 20].

Основне функціональне призначення інститутів – це зменшення невизначеності у різних за складністю структурах людської взаємодії. З цих міркувань, підприємництво як соціальна інституція покликане внести елементи впорядкованості у сам процес підприємницької активності, визначити правила “гри” та поведінки, які б забезпечили конструктивну взаємодію як всередині даного інституту, так і з оточуючим її середовищем і, передусім, з державою. При цьому необхідно взяти до уваги те, що підприємництво як соціальний інститут побудоване на приватній власності та особистій ініціативі, а це, своєю чергою, зумовлює особливі моделі поведінки, в основі яких свобода дій та прагнення до незалежності. Відповідно це накладає відбиток на відносини держави з підприємництвом, яка у своїй регуляторній політиці повинна притримуватися гнучких форм поведінки з врахуванням можливих негативних наслідків, пов’язаних з надмірною регламентацією підприємницьких дій та їх можливим тотальним контролем.

Аналіз реальних проблем підприємництва з позицій державних аналітичних інституцій [див., напр., 8, с. 9–10] дає змогу констатувати наявність на етапі створення та розвитку бізнесу таких проблем, як:

- *недосконала дозвільна система*, що пов’язано з неузгодженістю законодавства на центральному рівні. Як наслідок, широкий простір для “творчості” на місцях;
- *високе податкове навантаження і здійснення контрольної-перевірочної діяльності*. Як наслідок, надмірний податковий тиск (особливо значне навантаження на фонд оплати праці), суперечливість і непрозорість, а також нестабільність податкового законодавства в поєднанні з масовим характером перевірок діяльності підприємців, що гальмує розвиток бізнесу;
- *слабке інформаційне забезпечення*. Необхідні для розвитку бізнесу інформаційні ресурси, що створюються у вигляді баз даних про нормативно-правові акти базового рівня управління, процедури та порядок отримання різноманітних дозволів, ліцензій, набуття прав на землю, користування майном, залишаються несистематизованими, неповними та без належного супроводу (своєчасного оновлення);
- *ускладнений доступ малого бізнесу до фінансових ресурсів*. Банківські установи поки що не зацікавлені в кредитній підтримці малих підприємств через значну собівартість цих послуг та високі кредитні ризики. Фактично на сьогодні не діє державне гарантування кредитів за участю небанківських фінансових установ. Значною перешкодою в отриманні малим бізнесом кредитів є відсутність заставного майна у суб’єктів малого підприємництва, яке може гарантувати банкам повернення кредитних коштів;
- *слабо розвинута мережа консультативних і навчальних послуг*. Проблемаю є висока вартість доброякісного консалтингу, юридичних та тренінгових послуг. Окрім того, система бізнес-освіти поки що залишається недостатньо розвинутою, відсутня на державному рівні її фінансова підтримка;
- *низький рівень впровадження інновацій*. Чинниками, що не сприяють інноваційній діяльності підприємств здебільшого є брак власних ресурсів на здійснення такої діяльності, відсутність систематизованої інформації про новітні технології, наукові розробки й інновації, заявні патенти і т.п., а також висока капіталоємність і розмір початкових інвестицій у даній сфері;

– *недостатнє ресурсне забезпечення*. Відсутність повної і достовірної інформації про існуючі і вільні приміщення (майно), часто висока ринкова вартість офісних приміщень у містах, необхідність значних капіталовкладень у вільні виробничі приміщення тощо.

Як бачимо, ще залишається достатньо велика кількість *інституціональних бар'єрів*, що гальмують розвиток бізнесу і підприємницької активності в сучасних економічних умовах. Щодо *підприємницької активності*, її слід розглядати як системне явище, що має різні рівні регулювання (психічний, особистісний, поведінковий, соціальний) та механізми власної самодетермінації. У більш загальному вигляді механізм детермінації підприємницької активності передбачає задіяність особистісних факторів підприємництва і спонукальних сил до нього; факторів зовнішнього середовища, що мають як безпосередній, так і опосередкований вплив на реалізацію підприємницької функції [7, с. 51–52]. У своєму поєднанні внутрішні змінні (характеристики людини, підприємця) разом із зовнішніми умовами (впливом оточення, ціннісно-нормативними системами, формами організації соціальних взаємодій) визначають реальні діяльнісно-поведінкові прояви підприємницької активності.

Для *цілей* нашого дослідження значущим компонентом аналізу підприємницької активності є компонент її особистісної детермінації, що розглядається нами як візія набутого особистого досвіду в бізнесі, як наслідок інтерактивної взаємодії з чинниками інституціонального рівня, репрезентованих, передусім, владою та різного роду державними установами, що мають стосунок до малого підприємництва.

З метою реалізації вищезазначеного завдання нами (кафедрою соціології Львівського національного університету імені Івана Франка) спільно з Комітетом підприємців Львівщини було опитано 154 представники малого бізнесу м. Львова та 304 – Львівської області. Загалом в експертному опитуванні взяло участь 458 суб'єктів малого підприємництва, з яких 77,7% – це підприємці – фізичні особи і 22,3% – підприємці – юридичні особи. Метод дослідження: анкетне опитування у формі стандартизованого інтерв'ю. Час реалізації дослідження: з 4 по 17 жовтня 2006 р.

Результати експертного опитування засвідчили досить низький рівень задоволеності умовами, що створені владою для роботи підприємців (див. табл. 1). Так, повне задоволення такими умовами висловило лише 2,7% від числа опитаних експертів; до певної міри – 17,4%. Значна частина опитаних, а це 45,1% від числа досліджуваних підприємців, висловила задоволеність лише окремими аспектами створених умов. Незадоволених виявилось 21,8%. Причому найбільша їх частка припадає на м. Львів (25,9%). Цілковите незадоволення умовами діяльності констатовано лишень у 12,7% від числа опитаних підприємців.

Як засвідчило експертне опитування, підтримка обласною владою запропонованих для оцінювання окремих аспектів підприємництва коливається в межах від 2 до 3 балів (за шкалою оцінювання від 1 до 5 балів). Найвищий рейтинговий бал зафіксовано для позиції “розширення можливостей інформаційного забезпечення підприємців” – 2,64; найменший – для “сприяння розвитку інноваційних технологій у сфері малого бізнесу” (2,11 бала) (див. табл. 2). Слід відзначити також, що на достатньо

Таблиця 1

Рівень задоволеності умовами, які створені місвцевою владою для роботи підприємців, %

Рівень задоволеності умовами	м. Львів	Львівська область	Загалом
Повністю задоволений	3,2	2,3	2,7
В цілому задоволений	14,9	20,0	17,4
Деякими аспектами задоволений, деякими – ні	44,1	46,0	45,1
В цілому незадоволений	25,9	17,7	21,8
Повністю незадоволений	11,6	13,8	12,7

низькому рівні залишається діяльність влади із залучення малих підприємств до державних закупівель (тендерів), спрощення дозвільних процедур для здійснення інвестиційної діяльності та доступу суб'єктів малого підприємництва до фінансових ресурсів.

Таблиця 2

Оцінка підприємцями якості роботи обласної влади з підтримки підприємництва в регіоні (“1” – це мінімальний бал оцінювання якості, “5” – максимальний)

Позиція оцінювання	Середній бал
Забезпечення сприятливих нормативно-правових умов для ведення підприємницької діяльності	2,34
Спрощення дозвільних процедур для здійснення інвестиційної діяльності у сфері підприємництва на рівні області, міст і районів	2,27
Сприяння створенню нових робочих місць суб'єктами малого підприємництва	2,40
Забезпечення дотримання умов для розвитку добросовісної конкуренції у сфері малого підприємництва	2,37
Сприяння збільшенню доступу суб'єктів малого підприємництва до фінансових ресурсів	2,27
Розвиток інфраструктури підтримки підприємництва	2,28
Розширення можливостей інформаційного забезпечення підприємців	2,64
Розвиток системи підготовки висококваліфікованих кадрів для сфери малого підприємництва	2,41
Сприяння розвитку інноваційних технологій у сфері малого підприємництва	2,11
Залучення малих підприємств до державних закупівель (тендерів)	2,15
Формування позитивного іміджу підприємця в регіоні	2,52

Аналіз рівня співпраці підприємців з державними інституціями та органами управління засвідчив найбільш високі її показники з податковою інспекцією (74,8%),

особливо для представників малого бізнесу м. Львова (84,4%), з місцевою владою (57,9%) (цей показник значно вищий у представників малого підприємництва області – 64,5%), а також санепідемстанцією (26,0%) та банківськими установами (24,2%). Причому, в останньому випадку цей показник практично однаковий як для підприємців міста, так і області (відповідно коливається в межах 24– 26% від числа опитаних). Окрім того, підприємці м. Львова відзначили достатньо високий рівень взаємодії з правоохоронними органами, міліцією (21,4% проти 6,6% для підприємців області).

Таблиця 3

Оцінка підприємцями рівня співпраці з місцевими органами влади та управління, %

	м. Львів	Львівська область	Разом
Місцева влада	51,3	64,5	57,9
Податкова інспекція	84,4	65,2	74,8
Санепідемстанція	25,9	26,1	26,0
Енергонагляд	1,3	3,3	2,3
Пожежний нагляд	18,1	16,5	17,3
Міліція	21,4	6,6	14,0
Екологічний нагляд	2,6	0,6	1,6
Фонди (пенсійний, соціального та медичного страхування, зайнятості і ін.)	9,7	9,6	9,6
Банки	24,0	24,5	24,2
Об'єднання, союзи, асоціації підприємців	3,2	6,6	4,9
Консалтингові фірми, спеціалізовані агентства недержавної підтримки малого бізнесу та ін.	3,2	2,9	3,0

Серед факторів, що заважають ефективній співпраці підприємців та органів місцевої влади, в першу чергу, відзначено фактор непрозорості діяльності органів влади (47,6% від числа опитаних). Далі за рейтинговими оцінками йдуть: відсутність правових механізмів громадського контролю за органами влади (32,2%), небажання місцевих органів влади співпрацювати з підприємцями (29,1%); відсутність інформації про рішення, ухвалені органами влади (26,2%) (див. табл. 4). Меншою мірою увага опитаних звернена на чинник підтримки владою благочинних акцій (10,4%). Окрім того, 14,3% експертів вказало на чинник пасивності самих підприємців у питаннях співпраці з владою.

На достатність суто легальних стосунків між підприємцями та представниками місцевої влади вказало 21,7% від числа опитаних. Вихід стосунків за межі легальних відзначили 42,6%. За критерієм “визначальна роль неформальних стосунків” у відносинах з підприємцями лідером є податкова інспекція (33,0% від числа опитаних). Наступними йдуть санепідемстанція (26,1%) та місцева влада (25,1%).

Таблиця 4

Фактори, що заважають ефективній співпраці підприємців та органів місцевої влади, %

	м. Львів	Львівська область	Разом
Непрозорість діяльності органів влади	48,0	47,2	47,6
Відсутність інформації про рішення, ухвалені органами влади	25,6	26,9	26,2
Місцеві органи влади не мають бажання співпрацювати з підприємцями	35,5	22,7	29,1
Відсутність правових механізмів громадського контролю за органами влади	32,8	31,7	32,2
Небажання влади підтримувати благочинні акції підприємців	17,1	3,7	10,4
Пасивність підприємців	9,8	18,9	14,3

Найменша задіяність “неформальних стосунків” має місце у відносинах підприємців з різного роду фондами (пенсійним, соціальним та ін.) (12,3%), екологічним (13,3%) та енергонаглядами (16,5%).

До основних причин, що гальмують розвиток малого підприємництва в області, підприємцями віднесено корумпованість чиновників (43,1%), недосконале законодавство (42,2%), велика кількість контролюючих органів (36,3%), а також ігнорування місцевою владою проблем підприємців (34,9%). Найменш значущими чинниками впливу на розвиток підприємництва в регіоні є висока вартість робочої сили (3,9%), недостатність промоції бізнесу і торгівлі в області (3,9%), а також низький престиж праці підприємця (4,6%) (див. табл. 5).

Таблиця 5

Основні причини, що гальмують розвиток малого підприємництва в області, %

Причини	Міра вираженості
Нестача кваліфікованої робочої сили	11,7
Ігнорування місцевою владою проблем підприємців	34,9
Обмеженість джерел фінансування	23,0
Висока вартість робочої сили	3,9
Недосконале законодавство	42,2
Корумпованість чиновників	43,1
Велика кількість контролюючих органів	36,7
Слабкий розвиток інфраструктури підтримки малого бізнесу	16,8
Недостатнє інформаційне забезпечення	7,9
Недосконала дозвільна система	10,6
Недостатня промоція бізнесу і торгівлі в регіоні	3,9
Низький престиж праці підприємця	4,6

Сьогодні підприємцям пропонується доволі широкий спектр послуг установ ринкового та інформаційно-консультативного спрямування. Результати експертного опитування засвідчили, що підприємці Львівщини найбільш часто звертаються до послуг страхових компаній (37,6%), служби захисту прав споживачів (32,4%), небанківських фінансово-кредитних установ (кредитні спілки, установи взаємного кредитування) (21,6%). Найменшою популярністю серед підприємців Львівщини наразі відзначаються бізнес-інкубатори (3,0%), технопарки (4,6%), частково лізингові центри (7,9%), а також фонди підтримки підприємництва у складі місцевих бюджетів (8,1%) (див. табл. 6).

Таблиця 6

Установи, послугами яких користуються підприємці, та оцінка їхнього рівня, (1 бал – дуже погано, 5 – відмінно)

Установи	Використання послуг (%)	Оцінка послуг
	<i>Так, користувався</i>	
Бізнес-центри	15,8	3,21
Бізнес-інкубатори	3,0	2,45
Технопарки	4,6	2,42
Лізингові центри	7,9	3,07
Небанківські фінансово-кредитні установи (кредитні спілки, установи взаємного кредитування)	21,6	3,43
Фонди підтримки підприємництва (у складі місцевих бюджетів)	8,1	2,47
Інвестиційні, інноваційні фонди і компанії	9,5	2,95
Біржі	16,7	3,77
Інформаційно-консультативні установи	21,2	3,89
Страхові компанії	37,6	3,49
Служба захисту прав споживачів	32,4	2,84
Аудиторські фірми	10,2	3,67

Найвища якість послуг за п'ятибальною шкалою оцінювання зафіксована в діяльності інформаційно-консультативних установ (3,89), аудиторських фірм (3,67), страхових компаній (3,49). Найнижча – в діяльності технопарків (2,42), бізнес-інкубаторів (2,45), фондів підтримки підприємництва у складі місцевих бюджетів (2,47).

За результатами проведеного експертного опитування можна зробити такі висновки:

– мале підприємництво Львівщини сьогодні, як ніколи, потребує інституційної підтримки з боку державних органів влади та управління. Наразі умови, в яких працюють підприємці, слід визнати незадовільними, адже згідно з результатами зrealізованого опитування представників малого бізнесу Львівщини, рівень задоволеності умовами, що створені владою для роботи підприємців, не перевищує 20%;

– достатньо низькими є показники реальної співпраці влади і підприємців. Понад половину представників малого підприємництва вказало на її незадовільний характер або ж на повну відсутність будь-якої співпраці. Серед умов співпраці,

які викликали найбільше незадоволення у підприємців, – непрозорість діяльності органів влади, відсутність правових механізмів громадського контролю за органами влади;

– значною мірою механізм регулювання відносин у сфері малого підприємництва базується на задіяності відносин “неформального” характеру. Як засвідчило опитування, найбільша їх присутність відчувається у відносинах підприємців з податковою інспекцією. На це вказало понад третину опитаних. Окрім того, серед інституцій державного і громадського впливу на розвиток підприємництва найбільш вагомий та помітний вплив здійснює знову ж таки податкова інспекція. На другому місці за силою впливу відповідно йде місцева влада, далі – санепідемстанція та банківські установи;

– серед основних причин, що гальмують розвиток малого підприємництва в регіоні, передусім, названо корумпованість чиновників, недосконале законодавство, велику кількість контролюючих органів, а також ігнорування місцевою владою проблем підприємців;

– боротьба з корумпованістю чиновників ставиться підприємцями як першочерговий захід у подоланні кризових явищ в системі відносин “влада – підприємництво”. Таку думку висловила половина опитаних представників малого бізнесу. Не менш важливим для розвитку підприємництва є усунення бюрократичних перепон та розвиток інфраструктури підтримки малого бізнесу. Щодо останнього підприємці очікують покращення в діяльності бізнес-інкубаторів, технопарків, інвестиційних та інноваційних фондів;

– значною мірою розвиток підприємницьких ініціатив залежатиме не лише від діяльності органів влади та інших державних інституцій, дотичних до розвитку бізнесу в регіоні, але й від активної позиції та готовності до співпраці громадських об'єднань підприємців. За даними експертного опитування, представники малого бізнесу очікують від таких організацій захисту і лобіювання своїх інтересів, а також здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади.

-
1. *Диба М., Комяков О.* Економічна політика держави як механізм узгодження суспільних інтересів // *Економіст.* – 2000. – № 1. – С. 92–95.
 2. *Іващенко О.* Новий інституціоналізм в економічній соціології: теоретичні підвалини дослідницьких можливостей // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2003. – № 1. – С. 60–70.
 3. *Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка.* – Львів: “Новий світ–2000”, 2005. – 648 с.
 4. *Лисин В.С.* Институционные аспекты экономических реформ в России. – М.: Высшая школа, 2000. – 144 с.
 5. *Матвеев С.О., Лясота Л.І.* Економічна соціологія. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 184 с.

-
6. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
 7. *Пачковський Ю.* Соціопсихологія підприємницької діяльності і поведінки. – Львів: Світ, 2000. – 272 с.
 8. Регіональна програма розвитку малого підприємництва у Львівській області на 2007–2008 роки. – Львів, 2006. – 25 с.
 9. *Чернецький Ю.* Концептуальні напрацювання “нової економічної соціології” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 51–62.